

Zwolle en het Leeuwenbergh orgel

Op 14 december 2019 werd in de Grote of Sint Michaëlskerk te Zwolle een tijdelijk orgel in gebruik genomen met een bespeling door vast organist Toon Hagen, in samenwerking met het saxofoonkwartet Nomen Nominandum.

De Grote Kerk van Zwolle

Sinds 2016 wordt de kerk beheerd door Stichting Academiehuis de Grote Kerk. Deze stichting heeft de opdracht om het gebouw een maatschappelijke functie te geven, dienstbaar aan de breedte van de samenleving. De aard van het gebouw brengt mee dat die functie altijd cultureel en spiritueel zal zijn. Notarieel is vastgelegd dat de Protestantse Gemeente Zwolle elke zondag een viering kan blijven houden in de Grote kerk. Het Franz Casper Schnitgerorgel uit 1721 wordt gezien als onderdeel van de identiteit van het gebouw. Vanuit die optiek wordt gezocht naar een veelzijdig gebruik van het orgel bij kerkelijke en niet-kerkelijke activiteiten.

Het Schnitgerorgel in Zwolle

De opdracht tot de bouw van het orgel werd in december 1718 door het stadsbestuur verleend aan de Noord-Duitse orgelmaker Arp Schnitger. Het werkterrein van Arp Schnitger strekte zich uit van Rusland tot Portugal, maar in Nederland heeft hij enkel gewerkt in Groningen en Friesland. Zwolle gaf Arp Schnitger zijn eerste opdracht in Nederland ten zuiden van Drenthe. Het zou zijn laatste opdracht zijn. In april 1719 kwam Arp Schnitger te overlijden. Zijn zonen Johann Jürgen en Franz Casper namen op zich om het Zwolse project uit te voeren. Het -voor die tijd- industrieel georganiseerde bedrijf van hun vader bij Hamburg werd beëindigd. De broers verhuisden naar Zwolle om zich te concentreren op de grote opdracht. In 1721 werd het werk opgeleverd. Het was het grootste orgel van Nederland en dat zou het tot in de 19^e eeuw blijven. Het was het enige Nederlandse orgel met vier manualen.

Het orgel bleef ruim een eeuw vrijwel ongewijzigd. Daarna volgde een periode van aanpassingen aan de heersende smaak. Een prominente rol was daarin weggelegd voor de orgelmakers Van Oeckelen: vader Petrus in 1837 en zijn zonen in 1887. De dispositie werd gewijzigd, de windvoorziening werd anders aangelegd en de toonhoogte van het orgel werd verlaagd. Dat laatste betekende wel dat er met de ruimte in de orgelkast gewoekerd moest worden. Zelfs op de loopplanken kwamen pijpen te staan! In de 20^e eeuw zag de firma Van Dam kans om een zwelkast te plaatsen achter het rugwerkfront. Tenslotte werd op advies van Albert Schweitzer de pedaaltractuur geëlektrificeerd. De conditie van het instrument ging ondertussen hard achteruit. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de discussie op gang over een grondige restauratie van het orgel. Deze werd in de jaren 1953-1956 uitgevoerd door Dirk Andries Flentrop. Opdrachtgever was de toenmalige Hervormde Kerkvoogdij. Adviseurs namens de opdrachtgever waren George Stam en Anton van der Horst, maar op de achtergrond bemoeiden alle bekende orgeldeskundigen van destijds zich met de gang van zaken. De taak van de adviseurs leek soms vooral te bestaan uit het voeren van discussies, zodat Flentrop ondertussen kon doorgaan met zijn werk.

Door de eeuwen heen zijn orgels gerenoveerd en aangepast. Maar het restaureren van orgels, dat wil zeggen het herstellen van een oude toestand, stond nog in de kinderschoenen. Flentrop was zich zeer bewust dat hij een stap zette in wat hem de goede richting leek, maar dat een volgende generatie nog een volgende stap zou moeten en kunnen zetten. Tegelijkertijd stond Flentrop er voor open om van de Franz Casper Schnitgerorgels in Alkmaar en Zwolle te leren. De grote vraag naar

nieuwe orgels in het derde kwart van de 20e eeuw bood hem de gelegenheid om de verworven inzichten meteen toe te passen.

Het Flentrop orgel in de Leeuwenbergh

Eén van die toepassingen was het orgel dat op 12 december 1954 in gebruik werd genomen in gebouw de Leeuwenbergh te Utrecht. De Leeuwenbergh was op dat moment in gebruik als kerk van een federatie tussen Vrijzinnig Hervormden en de Nederlandse Protestantenbond. Het mag bijzonder heten dat Flentrop deze opdracht kreeg. Utrecht was destijds het bolwerk van Lambert Ern , de geharnaste promotor in Nederland van de Deense orgelmakerij Marcussen. In Zwolle had Ern  er op aangedrongen dat Marcussen de opdracht tot restauratie zou krijgen. De relatie tussen Flentrop en Ern  was, op zijn zachtst gezegd, niet optimaal. Naar verluid is Flentrop in Utrecht aanbevolen door Albert Schweitzer. Dat is niet onmogelijk, want Schweitzer had contacten in Vrijzinnig Hervormde kringen en hij kende Flentrop. Maar aanwijzingen dat Schweitzer zich daadwerkelijk met de bouw van het Leeuwenbergh orgel heeft bemoeid, zijn er niet. Ook is duidelijk dat Schweitzer niet degene is geweest die Flentrop in Utrecht heeft geïntroduceerd. Organist van de Leeuwenbergh was namelijk George Stam, die in Zwolle adviseur was bij de restauratie. De mogelijke rol die voor Schweitzer overblijft, lijkt hooguit dat hem om zijn mening is gevraagd in een interne discussie over de keuze van een orgelmaker.

Veel bekende organisten hebben herinneringen aan het orgel. Het werd veelvuldig gebruikt bij conservatoriumexamens en orgelconcoursen. Tot 2004 bleef de Leeuwenbergh in gebruik als kerk. Daarna was het gebouw beschikbaar voor recepties, congressen en culturele evenementen. Het orgel was vijftien jaar lang niet meer dan een zwijgend decorstuk.

Het Flentrop orgel naar Zwolle

In het najaar van 2018 werd besloten om met de exploitatie van de Leeuwenbergh te stoppen. Er werd een nieuwe bestemming gevonden als studio voor kamermuziek. In januari 2019 werd het gebouw overgedragen. De nieuwe gebruiker had evenwel bedongen dat het orgel op dat moment uit het gebouw verwijderd moest zijn. Het instrument werd om die reden overgedragen aan Flentrop Orgelbouw B.V. Het orgel is van hoge kwaliteit en representatief voor het werk van de naamgever van de firma Flentrop. Om die reden wil Flentrop Orgelbouw dat dit orgel behouden blijft op een plaats waar het regelmatig wordt bespeeld.

Tegelijkertijd werd in Zwolle besloten tot een ingrijpende herinrichting van de Grote Kerk. Een groot deel van de nog aanwezige kerkbanken werd verwijderd, er werd nieuwe vloerverwarming aangelegd, een toiletgroep gebouwd in de kelderruimte en de ingangspartijen werden gerenoveerd. Dit alles werd uitgevoerd in de eerste helft van 2019. Om het Schnitgerorgel te beschermen tegen bouwstof werden verschillende mogelijkheden overwogen, maar uiteindelijk is ervoor gekozen om de pijpen uit het orgel te verwijderen en de windladen met plastic af te dekken. (De hoeveelheid stof die medio 2019 op dit plastic lag, toonde aan dat dit de juiste beslissing was geweest.)

In Zwolle was reeds een integrale restauratie van het Franz Casper Schnitgerorgel in voorbereiding. Adviseur Cees van der Poel heeft een restauratieplan ontwikkeld. Dat plan kan worden beschouwd als de volgende stap, die Dirk Andries Flentrop destijds al voorzag. De gemeente Zwolle heeft inmiddels een vergunning voor de restauratie verleend. Het zou daarom kapitaalvernietiging zijn om de pijpen na de herinrichting van de kerk ongerestaureerd terug te plaatsen. Daarom was er vanaf het najaar van 2019 behoefte aan een tijdelijk orgel voor enkele jaren. De eigenlijke restauratie is nog niet gestart. Bovendien zal de doorlooptijd vanaf de start nog zo'n twee jaar zijn.

In de eerste week van 2019 werden de pijpen uit het Schnitgerorgel opgeslagen in Zaandam (met uitzondering van de frontpijpen in de pedaaltorens). Gelijktijdig werd het Leeuwenbergh orgel gedemonteerd en opgeslagen in Zwolle. In het najaar van 2019 is het orgel in Zwolle opgebouwd.

Beschrijving van het Leeuwenbergh orgel

Het orgel dat D.A. Flentrop bouwde voor de Leeuwenbergh te Utrecht is gaaf bewaard gebleven. De dispositie is sinds de oplevering in 1954 niet gewijzigd. Wel zijn de plannen tijdens de bouw kennelijk aangepast, want op de zijkant van de windladen zijn de namen van de registers genoteerd. Bij het tongwerk op de bovenwerkklade staat 'Schalmei 8'. Uiteindelijk is voor een Dulciaan gekozen.

De dispositie luidt:

HOOFDWERK (I)		BOVENWERK (II)		PEDAAL		TREDEN
Prestant	8	Prestant	4	Prestant	8	Koppel P-I
Quintadeen	16	Spitsgamba	8	Bourdon	16	Koppel P-II
Roerfluit	8	Holpijp	8	Gedekt	8	Koppel I-II
Octaaf	4	Fluit	4	Woudfluit	4	Tremulant
Vlakfluit	2	Nasard	3	Ruispijp	3st.	
Tertiaan	2 st.	Octaaf	2	Fagot	16	
Mixtuur	4 st.	Scherp	3 st.			
Trompet	8	Dulciaan	8			

manuaalomvang C-f3

pedaalomvang C-f1

stemming gelijkzwevend

In 2009 is het orgel door Peter van Dijk geïnspecteerd. Hij constateerde toen reeds dat de rubberen stelmoeren in de mechaniek met nagellak op hun plaats werden gehouden. Bij de overplaatsing zijn deze stelmoeren vernieuwd. Voor het overige vertoont het orgel na 65 jaar nauwelijks tekenen van slijtage. De akoestiek van de Zwolse Grote Kerk is uiteraard een totaal andere dan die van de Leeuwenbergh. Desondanks is aan de intonatie van het orgel niets gewijzigd. Het orgel klinkt evenwichtig en draagkrachtig tot aan het andere eind van de kerk.

Vooruitblik

Inmiddels zijn er plannen om het Flentrop orgel te zijner tijd toch terug te plaatsen in de Leeuwenbergh. Maar voorlopig zal het in Zwolle de honneurs voor Franz Casper Schnitger waarnemen. Het zal te horen zijn in de wekelijkse Michaelsvieringen en in gevarieerde concertseries.

Tijdens de ingebruikname op 14 december jl. gaf de wethouder van cultuur van Zwolle, Monique Schuttenbeld, het startsein voor het pijpenadoptieplan (<https://schnitgerorgelzwolle.nl/adopteer/>). Via dit pijpenadoptieplan is het mogelijk om de restauratie van het Franz Casper Schnitgerorgel te steunen.